

Piotr Daszkiewicz

Service du Patrimoine Naturel, Muséum national d'Histoire naturelle

Philippe Edel

Union Internationale des Alsaciens

**TESTAMENT LUDWIKA HENRYKA BOJANUSA (1776–1827),
NIEZNANY, INTERESUJĄCY DOKUMENT HISTORII
NAUK PRZYRODNICZYCH – ŚWIADECTWO
OSTATNICH LAT ŻYCIA UCZONEGO W DARMSTADT**

24 października 1824 roku, Ludwik Bojanus, profesor zoologii i anatomii porównawczej Uniwersytetu Wileńskiego, a zarazem organizator nauczania weterynarii w tej części Europy opuścił Wilno by udać się do Darmstadt. Czterdziestoosmioletni Bojanus był wtedy jednym z najbardziej znanych przyrodników w Europie :

„Jako zoolog i anatom oraz jeden z pierwszych w Europie embriologów stanął w rzędzie czołowych uczonych swojej epoki. Jego studia nad budową błon płodowych, anatomią pijawki lekarskiej, robakami pasożytnymi, narządem oddychania i krążenia małży, a przede wszystkim pomnikowe dzieło o anatomii żółwia *Anatome testudinis europae* stanowią trwałe dorobek zoologii światowej. Był jednym z najwybitniejszych „filozofów przyrody” i stworzył własną teorię czaszki [...]. Ogłosił pracę o żubrze i turze *De uro nostrate eiusque sceleto* [...], w której w sposób ostateczny stwierdził istnienie w przeszłości odrębnego gatunku dzikiego bydlęta rogatego” (Fedorowicz, 1987).

Zasługi Bojanusa dla nauki, a zwłaszcza dla wileńskiego ośrodka naukowego podkreśla także Plasota (1988):

„Jemu to właśnie przypada zasługa zaszczepienia na gruncie polskim tych nowych, w zoologii europejskiej przewodnich, kierunków badań [weterynarii, anatomii porównawczej i embriologii] i stworzenia na naszych ziemiach pierwszego naukowego warsztatu zoologicznego—szkoły badań anatomiczno-porównawczych. Jego uczniowie to m.in. A. Bielkiewicz, A.F. Adamowicz, K. Muyschel, F. Jurewicz, K. Balbiani. Jako badacz-zoolog był Bojanus bardzo wszechstronny; uprawiał anatomię porównawczą zarówno kręgowców jak i bezkręgowców oraz weterynaryjną; embriologię, a także paleontologię; nie zaniedbywał także biologii badanych form. Bojanus był już w szerokim sensie uczonym specjalistą, a nie «naturalistą»”.

Przyczyną wyjazdu z Wilna był pogarszający się stan zdrowia Bojanusa, cierpiącego na chorobę płuc i kręgosłupa. Nie mając już sił prowadzić zajęć, urlopowany na własną prośbę, wystosował pożegnalny list do Uniwersytetu (Fedorowicz 1958). W 1826 roku przedłużono mu bezterminowo urlop, a lojalne wobec wybitnego uczonego władze uniwersyteckie nie szukały następcy na katedrę zoologii i anatomii porównawczej, którą obsadzono dopiero po jego śmierci. Edward Karol Eichwald¹ (1853), pisał:

„Po moim powrocie z Kazania, zostałem w 1827 roku zatrudniony przez Uniwersytet Wileński w katedrze zoologii i anatomii porównawczej, która pozostawała nieobsadzoną po zgonie słynnego Bojanusa.”

Ostatnie dwa i pół roku spędził Bojanus w Darmstadt, mieście z którym łączyły go liczne związki. Tutaj schroniła się jego rodzina po zajęciu rodzinnej Alzacji przez francuską armię i to w Darmstadt Bojanus ukończył szkołę średnią. Także w tym mieście prowadził w latach 1798–1800 praktykę lekarską. Dzięki wsparciu finansowemu administracji księcia Heskiego mógł Bojanus przez trzy lata uzupełniać swoje wykształcenie i odbyć szereg naukowych podróży do Francji, Niemiec, Austrii i Anglii. W mieście tym, żyła także część jego najbliższej rodziny. Nic więc dziwnego, że Darmstadt traktował jako miasto rodzinne i właśnie do niego udał się chory by spędzić ostatnie miesiące swojego życia.

Chociaż Bojanusowi poświęcono niemało prac biograficznych², to stosunkowo niewiele wiadomo właśnie o tym ostatnim okresie jego życia. Odnaleziony w archiwach Akt Sądu Wielkiego Księstwa Hesji w Darmstadt testament³ jest zatem cennym przyczynkiem dla biografii uczonego. Z kilku przyczyn jest to także interesujący dokument historii nauk przyrodniczych.

Dokument ten został odnaleziony dzięki poszukiwaniom prowadzonym przez autorów w ramach projektu przygotowania biografii Bojanusa. Warto podkreślić, że jak dotychczas udało się odnaleźć bardzo niewiele, nieznanych biografom, dokumentów dotyczących tego uczonego. Przeprowadzone w Paryżu poszukiwania dały bardzo skromne rezultaty (Daszkiewicz, 2002) i jedynym interesującym z punktu widzenia historii nauki dokumentem odnalezionym

w ramach paryskich poszukiwań jest przechowywany w Institut de France list Bojanusa do Georgesa Cuviera (Daszkiewicz, 1998). Przeprowadzone przez Philippa Edela poszukiwania w Alzacji doprowadziły do odnalezienia aktu urodzenia Bojanusa, dokumentów dotyczących zawodowej działalności ojca uczonego oraz represyjnego wpisu rodziny Bojanusa na „listę emigrantów” w okresie rewolucji⁴.

Jak wynika z akt zapieczętowany testament, sporządzony 25 czerwca 1826, został otworzony 5 kwietnia 1827 (czyli dwa dni po śmierci) w obecności adwokatów: Eigenbrodta, reprezentującego jego siostrę Luizę (Eigenbrodt był szwagrem Bojanusa, czyli reprezentował swoją żonę) i Rotha, reprezentującego brata, Karola Bojanusa, kupca osiadłego w Petersburgu.

Warto podkreślić przywiązanie Ludwika Bojanusa do Uniwersytetu Wileńskiego, na którym przepracował przeciw prawie dwadzieścia lat (1806–1824). Już w pierwszym punkcie testamentu po wyrażeniu woli, aby jego pogrzeb był najskromniejszy, jak tylko to będzie możliwe i ofiarowaniu czterech talarów jałmużny dla biednych, zalecał iż,

„Należy poinformować Uniwersytet w Wilnie o mojej śmierci. Moje oba rosyjskie odznaczenia Świętego Włodzimierza i Świętej Anny niech zostaną przesłane Uniwersytetowi za pośrednictwem służby zagranicznej towarzystwa rosyjskiego we Frankfurcie.”

Z punktu widzenia historii nauk przyrodniczych szczególnie interesujący jest fragment dotyczący kolekcji naukowych. W Wilnie Bojanus zajmował się także gabinetem zoologicznym, dzięki jego wysiłkom kolekcja ta należała do najważniejszych w Europie. Stworzył także pierwszą na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej kolekcję wyspecjalizowaną w anatomii zwierząt (Fedorowicz, 1958). Niewiele jednak wiadomo na temat jego prywatnych zbiorów. W pierwszej połowie XIX wieku często zdarzało się, że uczeni zajmujący się kolekcjami uniwersyteckimi lub muzealnymi posiadali także i własne zbiory. Praktyki tej nie traktowano, inaczej niż w późniejszym okresie jako „konfliktu interesów”. Niekiedy prywatne profesorskie kolekcje osiągały imponujące rozmiary przewyższając nawet te gromadzone w gabinetach uniwersyteckich i muzeach przyrodniczych (duże kolekcje posiadali m.in. Lamarck, Cuvier, Haüy). Brak dzisiaj jakichkolwiek danych na temat prywatnych zbiorów Bojanusa. Tylko dzięki odnalezionemu testamentowi wiadomo np., że zbierał on nie tylko okazy zoologiczne, ale i posiadał, zaginiony dzisiaj, gabinet mineralogiczny. Zbiorom tym poświęcony jest jeden z punktów (nr. 5) testamentu:

„ofiaruję mojemu siostrzeńcowi, studentowi medycyny, Wilhelmowi Eigenbrodtowi moje kolekcje historii naturalnej, a także gabinet mineralogiczny wraz ze wszystkimi przyrządami anatomicznymi, a wśród nich niewielką torbę⁵ i mikroskop złożony”⁶

Testament jest także źródłem wiedzy na temat biblioteki Bojanusa. Przypomnijmy, że:

„Zaraz po przybyciu do Wilna (1806) Bojanus podarował Uniwersytetowi swą bogatą bibliotekę dzieł weterynaryjnych, gromadzoną przez lata z dużym nakładem środków pieniężnych” (Fedorowicz, 1958).

Przez kilkanaście lat pobytu w Wilnie, zapewne także dzięki jakże licznym kontaktom z zoologami niemieckimi i francuskimi, Bojanus zgromadził jak wynika z testamentu, kolejną bibliotekę o dużej wartości naukowej i materialnej. Punkt 6 testamentu stanowi:

„Moje książki, wśród nich rzadkie i cenne ryciny, wartość tylko tych rycin można szacować na ponad 1000 talarów, do których dodać należy 500 tomów innych dzieł w większości dobranych z wielkim staraniem, staną się własnością mojego siostrzeńca Wilhelma Eigenbrodta. Jeśli ten dar zostanie uznany za prawdziwą przysługę, a tak myślę, opierając się na jego upodobaniach i znajomościach, przekaze on 600 talarów; przez pierwsze 4 lata zwolniony będzie z płacenia procentów, później jednakże będzie przekazywał zwyczajowe 5%; Amelii lub jej spadkobiercom.”

Monografia o anatomii żółwia błotnego *Anatome testudinis europae* była jednym z największych osiągnięć naukowych Bojanusa. Praca szybko została uznana z jedną z najważniejszych z dziedziny anatomii zwierząt i doczekała się licznych recenzji i cytowań w Niemczech, Francji i Wielkiej Brytanii, a entuzjastycznie na jej temat wypowiadali się m.in. Cuvier i Oken. Po dzień dzisiejszy publikacja ta wzbudza zainteresowanie zarówno zoologów jak i historyków nauki (Daszkiewicz 2001). Przed kilkoma laty doczekała się ponownego wydania w Stanach Zjednoczonych⁷. Ogromne naukowe osiągnięcie nie stało się jednak sukcesem ekonomicznym. Wydane jedynie w osiemdziesięciu egzemplarzach dzieło kosztowało 5 tysięcy rubli, które Bojanus wyłożył z własnej kieszeni (Fedorowicz, 1958). Jak wynika z testamentu (punkt 7) nawet ten niewielki nakład nie został sprzedany jeszcze w 1826 roku, czyli siedem lat po wydaniu:

„Ostatnie rozliczenie za sprzedaż moich rycin anatomii żółwia pozostaje do odzyskania u księgarzy Fr. Fleischera w Lipsku i Fr. Moritza w Wilnie, niesprzedane egzemplarze nakładu znajdują się częściowo u Fr. Fr. Fleischera, a częściowo tutaj u mnie, który posiada także 4* odpowiadające miedzioryty, należy je wysłać do pana von Foriepa, właściciela krajowego składu przemysłowego w Weimarze, po zawarciu wstępnej umowy, którą mam nadzieję uzgodnić jeszcze za życia, na skromną kwotę, która zostanie dorzucona do kapitału przeznaczonego dla mojej przybranej córki Amelii.”

Bojanus niektórych swoich prac nie zdążył ukończyć, bądź już ukończonych nie wydał. Fedorowicz (1958) zamieścił informację na temat anatomii owcy:

„Bojanus napisał także anatomię owcy, obszerne dzieło, do którego dodał 600 własnoręcznych rysunków. Ta wielka ilość rysunków była powodem, że nie mógł znaleźć nakładcy dla swego dzieła. Pozostało ono w rękopisie, a po śmierci autora przeszło na własność wnuka Bojanusa. Według niektórych danych rękopis ten znajdował się jeszcze w 1841 roku w Darmsztacie. Dalsze jego losy nie są znane. Według Adamowicza, ucznia i następcy Bojanusa na katedrze weterynarii, anatomia owcy – gdyby ukazała się w druku – zdobyłaby sobie takie same uznanie i popularność, jak anatomia żółwia.”

Nie wydany pracom poświęcony jest ósmy punkt testamentu. Nie ma w nim mowy o anatomii owcy. Zauważmy, iż w jednym punkcie informacja podana przez Fedorowicza, jest błędna. Bojanus nie miał dzieci (jedynie przybraną córkę), a więc i wnuków, a wyłącznym dysponentem swoich nie wydanych prac, podobnie jak w przypadku kolekcji i biblioteki, uczynił swojego siostrzeńca Wilhelma Eignebrodta :

„Moje rękopisy i rysunki nie powinny w żadnym wypadku wpaść w obce ręce. Choć większość z nich nadaje się do publikacji, żaden z nich nie ma zostać wydrukowany jako dzieło pośmiertne.

Jednakże jeśli mój siostrzeniec Wilhelm Eigenbrodt pragnąłby zająć się anatomią porównawczą, moje rękopisy i rysunki będą oddane do całkowitej jego dyspozycji. Zgodnie z moją pamięcią jest tam wiele [rezultatów] prostych badań, niedokończonych prac, zwłaszcza w moich zeszytach anatomii porównawczej, szczególnie pierwszy szkic, które wiele zawdzięcza innym. Później udoskonalenia i poprawki zostały dorzucone na luźnych kartkach lub na rysunkach, które zrobiłem. Wiele nowości, dzisiaj dobrze znanych, zostało odnotowanych skrótowo lecz powinny one być przedmiotem prezentacji ustnych.”

Testament Bojanusa dostarcza nam wielu nowych elementów biograficznych jak i informacji na temat prac naukowych tego uczonego. Niestety dalszy los kolekcji, niewydanych prac, miedziorytów pracy o anatomii żółwia, jak i biblioteki pozostaje nieznanymi. Niewątpliwie, kolejnym etapem badań losów spuścizny Bojanusa będą, zaplanowane już przez autorów, poszukiwania informacji biograficznych dotyczących Wilhelma Eigenbrodta, prawdopodobnie lekarza w Niemczech (nazwisko nie jest rzadkie, co utrudnia identyfikację tej postaci), spadkobiercy naukowej spuścizny Ludwika Bojanusa.

BIBLIOGRAFIA

- D a s z k i e w i c z, P. 1998. *Polonika w archiwum Georga Cuviera*. „Przegląd Zoologiczny” 42 (3–4): 207–209.
- D a s z k i e w i c z P. 2001. *Some remarks about the origin and history of Bojanus' Anatome Testudinis Europaeae*. „Herpetological Bulletin” 75: 6–9.

- D a s z k i e w i c z, P. 2002. *Poszukiwanie śladów pobytu Ludwika Henryka Bojanusa w Paryżu*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (4): 63–67.
- E i c h w a l d C.E. 1853. *Lethaea rossica: ou, Paléontologie de la Russie*. Vol I. Stuttgart – E. Schweizerbart. 3 vol.
- F e d o r o w i c z J. 1958. *Ludwik Henryk Bojanus*. „Memorabilia Zoologica” vol I. Wrocław Zakład Narodowy im. Ossolinskiich. Str. 45.
- F e d o r o w i c z J. 1987. *Bojanus Ludwik Henryk* [W:] *Słownik Biologów Polskich*. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki – Polska Akademia Nauk. PWN. Str. 617.
- P l a s o t a K. 1988. *Zoologia wileńskiego ośrodka naukowego, a badania fauny krajowej (1780–1842)* [W:] *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju 1781–1842*. Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN. Wydawnictwo Polskiej akademii Nauk i Osolineum str. 227–262.

Przypisy

¹ Przypomnijmy, że to właśnie Eichwald, jeden z najwybitniejszych biologów XIX-wiecznej Rosji, a zarazem następca Bojanusa jest autorem pierwszej zapewne biografii tego uczonego ogłoszonej w Wilnie w 1835 roku *Memoria clarissimi quondam apud Vilenses professores L.H. Bojani*.

² Bibliografia prac poświęconych Bojanusowi została zamieszczona przez Philippa Edela na stronach internetowych pisma *Cahiers Litvaniens* <http://www.cahiers-litvaniens.org/bojanus/biblio.htm>

³ Wśród dokumentów urzędu znajduje się także dokument na temat ostatniej woli jego żony zmarłej 22 maja 1826 roku, akt zgonu Bojanusa zmarłego o drugiej rano 3 kwietnia 1827 oraz szereg dokumentów spadkowych jego przybranej córki Amelii.

⁴ Rezultaty poszukiwań zostały przedstawione przez Philippa Edela w Stacji Naukowej PAN w Paryżu 6 marca 2012 roku (referat zostanie opublikowany w *Annales Stacji*) na konferencji Nicolas Regnier et Louis-Henri Bojanus, deux professeurs d’Alsace à l’université de Vilna / Wilno (fin XVIIIe s.–début XIXe s.)

⁵ Prawdopodobnie zawierającą podstawowe narzędzia pracy anatoma

⁶ To znaczy z możliwością różnego typu regulacji: ustawiania ostrości przy pomocy śroby, zmiany pozycji stoliczka itp.

⁷ *Anatome testudinis Europae; an anatomy of the turtle* / by L.H. B o j a n u s, Society for the Study of Amphibians and Reptiles, „Athens”, Ohio 1970.